

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК

THE ROLE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN SHAPING STANDARDS FOR THE PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS

Замула А.Ю., к.ю.н., доцент,
професор кафедри міжнародного та європейського права

Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Побережний Ю.В., аспірант кафедри міжнародного та європейського права

Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

У статті досліджується роль Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у формуванні правових стандартів щодо захисту прав жінок у межах системи європейського права. Проблематика захисту прав жінок є однією з найважливіших у сучасному правовому дискурсі, оскільки забезпечення рівних прав і свобод для жінок є основою справедливості та соціальної стабільності в європейських державах. ЄСПЛ, як центральний орган, що здійснює нагляд за дотриманням Конвенції про захист прав людини, має значний вплив на розвиток правової доктрини та національних практик у контексті прав жінок.

Автори аналізують ключові рішення Суду, які мали значний вплив на розвиток правового регулювання в сфері забезпечення рівності жінок та запобігання дискримінації. Особлива увага приділяється випадкам, що стосуються насильства над жінками, репродуктивних прав, а також права на працю та освіту. Зокрема, у статті розкрито прецедентні рішення Суду, які стали основою для створення європейських стандартів у сфері захисту прав жінок. Окремо розглядається тлумачення судом положень Європейської конвенції в контексті гендерної рівності.

У статті також окреслено вплив рішень ЄСПЛ на національні правові системи, їх впровадження у національне законодавство, що дозволяє адаптувати внутрішнє законодавство до вимог європейських стандартів із прав людини. Авторі підкреслюють важливість судового контролю за дотриманням прав жінок як механізму забезпечення ефективного захисту та гарантій рівності.

Зроблено висновок, що діяльність ЄСПЛ сприяє зміцненню принципу гендерної рівності та правового захисту жінок, а також визначено важливість подальшого розвитку судової практики в цій галузі для забезпечення більш ефективного захисту прав жінок у рамках європейського правового порядку.

Ключові слова: Європейська конвенція, Європейський суд з прав людини, міжнародний стандарт, захист прав жінок, судова практика.

The article analyzes the role of the European Court of Human Rights (ECHR) in shaping legal standards for the protection of women's rights within the European legal system. The issue of women's rights protection is one of the most important in the modern legal discourse, since ensuring equal rights and freedoms for women is the basis of justice and social stability in European countries. The ECHR, as the central body overseeing compliance with the Convention on Human Rights, has a significant impact on the development of legal doctrine and national practices in the context of women's rights. The authors analyze the key judgments of the Court that have had a significant impact on the development of legal regulation in the field of women's equality and prevention of discrimination. Particular attention is paid to cases concerning violence against women, reproductive rights, as well as the right to work and education. In particular, the article describes the Court's precedent-setting judgments that have become the basis for the creation of European standards in the field of women's rights protection. The author also analyzes the Court's interpretation of the European Convention in the context of gender equality.

The article also outlines the impact of ECHR judgments on national legal systems and their implementation in national legislation, which allows for the adaptation of domestic legislation to the requirements of European human rights standards. The authors emphasize the importance of judicial control over the observance of women's rights as a mechanism for ensuring effective protection and guarantees of equality.

It is concluded that the ECHR's activities contribute to strengthening the principle of gender equality and legal protection of women, and the importance of further development of case law in this area is identified to ensure more effective protection of women's rights within the European legal order.

Key words: European Convention, European Court of Human Rights, international standard, protection of women's rights, case law.

Постановка проблеми. Попри значні досягнення в області прав людини, права жінок залишаються однією з найбільш актуальних і складних тем у міжнародному праві. У цьому контексті важливу роль відіграє Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), який не лише розглядає індивідуальні скарги на порушення прав жінок, а й активно формує загальноєвропейські стандарти захисту цих прав. Однак, незважаючи на значний прогрес, існує низка проблем, пов'язаних з ефективністю застосування стандартів, розроблених Судом, а також з адаптацією національних правових систем до цих стандартів. Основною проблемою є відсутність єдиного, чіткого підходу до правового визначення та інтерпретації стандартів щодо захисту прав жінок, зокрема в таких питаннях, як боротьба з насильством щодо жінок, рівність у правах і можливостях, права на здоров'я та репродуктивні права. Крім того, важливим аспектом є те, як національні суди застосовують рішення ЄСПЛ, що безпосередньо впливає на реальну практику забезпечення прав жінок на рівні держав-членів Ради Європи. Отже, необхідно дослідити, як саме ЄСПЛ

впливає на формування та розвиток правових стандартів у сфері прав жінок, а також яким чином ці стандарти інтегруються в національне законодавство і правозастосовну практику. Важливо також проаналізувати проблеми та перешкоди, які виникають при реалізації міжнародних стандартів, і шляхи їх подолання.

Мета дослідження – комплексне дослідження ролі ЄСПЛ у формуванні стандартів щодо захисту прав жінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Захист прав жінок в тому чи іншому аспекті був предметом досліджень таких вчених як: Ю. Коломоєць, Т. Марценюк, С. Плотян, О. Харитонова, С. Шевченко, Н. Щербак та інші. Утім, комплексного безпосереднього дослідження ролі Європейського суду з прав людини та формування стандартів щодо захисту прав жінок раніше не проводилося, що вказує на необхідність подальших дискусій в даній сфері і проведення наукових узагальнень для розуміння значення такого інструменту, як практика ЄСПЛ для механізму захисту прав жінок.

Виклад основного матеріалу. За сучасними даними, жінки складають майже половину населення планети [1]. Утім питання захисту прав жінок залишається предметом філософських, етичних, політичних і правових дискусій. Сягаючи корінням ще у часи європейської революції, захист прав жінок пройшов багато етапів свого розвитку, та врешті призвів до констатації необхідності вироблення правових стандартів не тільки на рівні національних систем, а й на рівні міжнародного права. Така ситуація обумовлена тим, що загальні стандарти захисту прав людини не завжди є достатнім засобом для забезпечення прав жінок в умовах гендерної нерівності. Організація Об'єднаних Націй констатує збільшення кількості вбивств жінок, незважаючи на зниження загальної кількості вбивств. Така ситуація за словами виконавчого директора UNODC є «яскравим нагадуванням про те, що людство все ще бореться з глибоко вкоріненою нерівністю та насильством щодо жінок і дівчат» [2]. Питання насильства щодо жінок не виступає єдиною невирішеною проблемою в даній сфері, натомість являє собою складну і розгалужену структуру. Всю глибину зазначеної нерівності можна прослідкувати у практиці Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ), рішення якого виступають одним із засобів міжнародного захисту прав жінок.

З середини XX століття міжнародна спільнота проводить активну діяльність спрямовану на подолання гендерної нерівності, зокрема щодо захисту прав жінок, застосовуючи при цьому різноманітні міжнародно-правові інструменти, серед яких виділяють міжнародні документи, практику їх застосування, діяльність міжнародних організацій та їх органів, а також міжнародний контроль і процедури розгляду спорів [3, с. 97]. Сукупність таких інструментів в сфері захисту прав жінок на міждержавному рівні прийнято називати міжнародним механізмом захисту прав жінок. Міжнародний механізм захисту прав жінок є багатокомпонентним правовим явищем, якому притаманна багаторівнева структура. На найвищому, так званому, універсальному рівні, міжнародний механізм захисту прав жінок реалізується, в першу чергу, в системі Організації Об'єднаних Націй. За регіональний рівень відповідають міжнародні організації Європи, Америки і Африки. Втім, не можна оминати увагою і національний рівень, на якому відбувається безпосереднє втілення приписів і норм міжнародного захисту прав жінок на практиці [3, с. 97].

Одним із елементів міжнародного захисту прав жінок є міжнародні стандарти. Загалом під словом «стандарт» розуміють норму, зразок, мірило, загальноприйнятий взірць, єдину типову форму організації, проведення, здійснення чого-небудь. Великий тлумачний словник української мови також вказує, що під міжнародним стандартом слід розуміти стандарт, прийнятий країнами, що приєдналися до угоди про проведення погодженої політики в певній галузі і застосовуваний ними безпосередньо [4]. У сучасному розумінні, на думку С. Шевченко, «стандарт захисту прав жінок» являє собою загальновизнані права жінок, які закріплені у міжнародних документах. При цьому вони передбачають «мінімальний рівень, який держави повинні забезпечити у сфері прав жінок, і саме з цієї причини такі стандарти містяться в обов'язкових до виконання нормативно-правових актах... (напр., конвенціях, регламентах, директивах і т.д.)» [5]. Варто зауважити про можливість встановлення стандартів захисту прав жінок також в рекомендаційних актах. Основною метою таких стандартів виступає ліквідація дискримінації щодо жінок за ознакою статі, а також надання їм рівних прав з чоловіками під час доступу до судочинства, вступу на державну службу, прийому на роботу або навчання, на рівну оплату праці, соціального захисту, тощо [3, с. 97].

На сучасному етапі пріоритетним завданням для міжнародних організацій, таких як: ООН, Рада Європи,

Європейський Союз, тощо, постає розробка і впровадження універсальних стандартів щодо забезпечення гендерної рівності в цілому, і відповідно, захисту прав жінок, зокрема [6, с. 160]. Європейський Союз, у свою чергу, визначає принцип рівності, або ж, як ще його називають «принцип заборони дискримінації», як один із принципів свого функціонування [6, с. 160]. Частиною 2 статті 3 Договору про заснування Європейської Спільноти від 25 березня 1957 р. визначено, що діяльність Спільноти має на меті усунути нерівність та сприяти рівності жінок та чоловіків. Очевидно, що саме досягнення зазначеної рівності як у самому Європейському Союзі (далі ЄС), так і у світі, виступає однією з його ключових цілей, адже «права людини є універсальними правовими нормами». Більше того, ЄС прийняв на себе зобов'язання щодо впровадження політики розширення прав і можливостей жінок у всьому світі; щодо заходів боротьби з дискримінаційним законодавством, гендерним насильством і маргіналізацією [5].

Одним із наймасштабніших стандартів у сфері захисту прав людини в розумінні якості і ефективності є Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. Всі держави-члени Ради Європи зобов'язані неухильно дотримуватись положень Конвенції. Статтею 14 даного документа закріплюється, що здійснення закріплених нею прав і свобод людини гарантується без будь-якої дискримінації, в тому числі і за ознакою статі. Унікальність конвенції полягає у тому, що нею водночас передбачено механізм захисту закріплених прав і свобод. Так, протокол № 11 передбачає формування Європейського суду з прав людини, який функціонує на постійній основі та замінює попередні контрольні органи – Суд та Комісію.

Більшість норм Конвенції виражені у загальній, оціночній формі і саме практика ЄСПЛ надає їм правозастосовних властивостей, являючись своєрідним «тлумачним словником» для розуміння Конвенції, і в той же час, виступаючи її динамічною складовою. Окрім того практику ЄСПЛ визначає прецедентний характер, що обумовлює обов'язковість її застосування [7, с. 132].

Питома частка справ, що розглядаються ЄСПЛ є так званими «повторюваними справами», які виникають через поширені функціональні порушення на національному рівні [8, с. 1]. ЄСПЛ неодноразово наводив важливі тлумачення ст. 14 Конвенції, зокрема у справах щодо порушення прав жінок, а також інших статей, що гарантують жінкам рівний із чоловіками статус в процесі їх застосування. [7, с. 132]. Це можна прослідкувати у таких справах як: *Airey v. Ireland* (1979), *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom* (1985), *Burghartz v. Switzerland* (1994), *Sahin v. Turkey* (2005), *Tysiac v. Poland*, (2007), *Opuz v. Turkey* (2009), *A, B і C v. Ireland* (2010), *Rantsev v. Cyprus and Russia* (2010), *RR v. Poland* (2011), *P. and S. v. Poland* (2012), *L.E. v. Greece* (2016), *Talpis v. Italy* (2017), *Bălșan v. Romania* (2017), *Levchuk v. Ukraine* (2019), тощо. Практика ЄСПЛ включає справи, які стосуються широкої палітри захисту прав жінок: заборона насильства, торгівля людьми, репродуктивні права, трудові, соціальні, імміграційні права, право на освіту, тощо.

Зважаючи на зміст та значення, яке відіграє практика ЄСПЛ у міжнародному праві, вважаємо обґрунтованою позицію, щодо доцільності розширеного розуміння поняття міжнародних стандартів, що означає неможливість зведення розуміння «Стандартів» лише до норм конвенцій, адже їх дійсну сутність можна визначити лише за допомогою комплексного аналізу конвенцій, рекомендацій, резолюцій та практики Європейського суду з прав людини [9, с. 19].

Втім, бувають випадки коли ЄСПЛ виявляє певні структурні проблеми, які призводять до повторюваних справ проти багатьох країн. Для таких випадків

передбачено процедуру винесення так званих пілотних рішень, яку було впроваджено як засіб для покладання зобов'язання на держави вирішити ці проблеми. При виявленні ЄСПЛ певної кількості заяв, які мають спільну підставу, суд може обрати одну чи кілька з них для пріоритетного вирішення відповідно до процедури пілотних рішень. При ухваленні пілотного рішення завдання Суду полягає не лише у визнанні порушення Європейської конвенції з прав людини в певній справі, але й у визначенні системної проблеми [8, с. 1]. Судовою практикою ЄСПЛ виявляється певна системна помилка, яка відображає недоліки системи правосуддя в цілому, які безпосередньо спричинені чинним законодавством і зумовлені державною політикою та спричиняють порушення Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 року [10, с. 259]. Після прийняття рішення ЄСПЛ надає відповідному Уряду чіткі вказівки щодо типу заходів необхідних для її вирішення [8, с. 1].

Можна стверджувати, що правові висновки, викладені у Пілотних рішеннях мають особливо важливе значення не тільки тому, що стимулюють виправлення певних помилок в національних правових системах, і є еталоном для розгляду подібних справ ЄСПЛ, а і тому, що вони є базисом для удосконалення існуючих міжнародних стандартів, а іноді і для формування нових.

Так, правові висновки прийняті в рамках практики ЄСПЛ у справах про насильство щодо жінок було покладено в основу так званого «еталону міжнародних стандартів» у сфері захисту прав жінок [5] – Стамбульської конвенції (Council of Europe Convention preventing and combating violence against women and domestic violence; Istanbul Convention) і відтак визнано юридично обов'язковими [11, с. 14]. Стамбульська конвенція визнається як найбільш широкомасштабний міжнародно-правовий документ, що встановлює обов'язкові зобов'язання щодо запобігання та боротьби з насильством щодо жінок і дівчат [12]. Прийняття Стамбульської Конвенції стимулювало пілотне рішення ЄСПЛ *Oruz v. Turkey* (2009), текст якого фактично було покладено в її основу, а сама Конвенція має істотний вплив на розвиток європейського та міжнародного права у сфері гендерної рівності. Вона є унікальним документом зважаючи на те, що є першим міжнародним юридично обов'язковим актом, що стосується саме боротьби з насильством щодо жінок, потенційно відкритим для будь-якої країни у світі. Її підписали 46 країн світу та Європейський Союз [6, с. 161]. Викладені у Стамбульській конвенції принципи і стандарти підлягають застосуванню також у справах, не пов'язаних із насильством щодо жінок, зокрема з трудових і сімейних питань [11, с. 15].

На національному рівні втілюється сама ідея та цінність прав жінок за допомогою механізму, який можна охарактеризувати як впорядковану систему міжнародних, регіональних і національних організаційних структур державного і громадського характеру, що реалізують та захищають права жінок [13, с. 7].

Надаючи тлумачення конвенції ЄСПЛ сприяє розумінню не тільки змісту, а і сутності норм Конвенції. При цьому правове значення рішень ЄСПЛ на національному рівні полягає також у тому, що Суд фактично пропонує національним судам матрицю аргументації у справах щодо захисту прав жінок, створюючи тим самим правозастосовний стандарт на національному рівні [14].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відіграє ключову роль у формуванні та розвитку стандартів захисту прав жінок, які є основними складовими загальних прав людини в Європі. Протягом своєї діяльності суд створив значну кількість прецедентних рішень, що стосуються різноманітних аспектів прав жінок, зокрема в питаннях насильства, дискримінації, рівноправ'я в сімейних відносинах, а також в доступі до правосуддя та освіти.

Рішення ЄСПЛ стали важливим інструментом у боротьбі з насильством щодо жінок, визначаючи відповідальність держав за забезпечення ефективного захисту від насильства, як у сім'ї, так і в суспільстві. Через детальний аналіз національних правових систем та вивчення існуючих практик, Суд активно формує стандарти, що сприяють підвищенню рівня правової охорони жінок у Європі.

Судові рішення ЄСПЛ також забезпечують інтеграцію міжнародних стандартів прав людини у національні правові системи, зокрема через практику тлумачення Конвенції про захист прав людини та протоколів до неї, що особливо важливо для країн, які прагнуть відповідати вимогам європейських правових стандартів.

Таким чином, діяльність Європейського суду з прав людини є не тільки важливим елементом розвитку європейської правової системи, але й сприяє підвищенню рівня захисту прав жінок, зміцненню принципу рівноправ'я та боротьбі з усіма формами дискримінації. Це демонструє значну роль ЄСПЛ у забезпеченні прав і свобод жінок в рамках Європейської конвенції з прав людини, що має важливе значення для забезпечення справедливості та рівності у суспільстві.

Висновки. З огляду на проведений в статті аналіз можна зробити висновок, що під міжнародними стандартами в сфері захисту прав жінок необхідно розуміти сукупність прав жінок, закріплених у нормах конвенцій, рекомендацій, резолюцій та тлумачень практики ЄСПЛ. З цього можна визначити, що ЄСПЛ відіграє значну роль у створенні стандартів щодо захисту прав жінок, яка проявляється на декількох рівнях. Практика ЄСПЛ на глобальному рівні виступає дороговказом для удосконалення вже існуючих і створення нових міжнародних стандартів щодо захисту прав жінок. Яскравим прикладом такого впливу ЄСПЛ слугує прийняття Стамбульської конвенції, яка стала першим фундаментальним спеціальним міжнародним стандартом щодо захисту прав жінок, сформованим на основі прийнятого ЄСПЛ пілотного рішення *Oruz v. Turkey* (2009). На регіональному рівні роль ЄСПЛ додатково проявляється в тому, що його судова практика виступає динамічною частиною стандартів щодо захисту прав жінок, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., що здійснюється шляхом надання її нормам тлумачення для розуміння змісту і сутності загальних і оціночних положень Конвенції. В той же час пілотні рішення ЄСПЛ мають особливо важливе значення не тільки тому, що стимулюють виправлення системних помилок в певних національних правових системах, і є еталоном для розгляду подібних справ ЄСПЛ, а і тому, що вони є базисом для удосконалення існуючих міжнародних стандартів. І врешті на національному рівні ЄСПЛ відіграє роль творця правозастосовних стандартів, надаючи допомогу національним системам у розумінні сутності Європейської конвенції з прав людини, і фактично, створюючи для національних судів матрицю аргументації у справах щодо захисту прав жінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Global population from 2000 to 2022, by gender. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/1328107/global-population-gender/#:~:text=Of%20the%207.95%20billion%20people,2022%20were%20below%2015%20years>
2. Press release: More women and girls killed in 2022 even as overall homicide numbers fall, says new research from UNODC and UN Women. URL: <https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2023/11/press-release-more-women-and-girls-killed-in-2022-even-as-overall-homicide-numbers-fall-says-new-research-from-unodc-and-un-women>
3. Коломієць Ю.М. Права жінок як об'єкт міжнародного захисту. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/45.pdf

4. Великий тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82>
5. Шевченко С. Правові стандарти Європейського Союзу у сфері захисту прав жінок. URL: <https://jurfem.com.ua/pravovi-standarty-es-prava-zhinok/>
6. Щербак Н. В. Міжнародні стандарти з питань гендерної рівності та їх упровадження в Україні (в умовах реформування державного управління). *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 153–165. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/24.pdf
7. Плотян С. Г. Особливості європейського правового поля щодо рівності прав жінок і чоловіків. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6e5f70d0-4ad6-4884-a3f8-a23f35094659/content>
8. Європейський суд з прав людини. Пілотні рішення. Інформаційний бюлетень. URL: <https://rm.coe.int/factsheet-5-fs-pilot-judgments-uk/1680a22060>
9. Волошин Ю., Мушак Н. Вплив практики Європейського суду з прав людини на реалізацію принципу гендерної рівності в Україні. *Слово Національної школи суддів*. 2020. № 4 (33). С. 17–30. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2020_4_33/NSJ4_2020%203%2017-30.pdf
10. Khotsianowska N. Legal positions of the Supreme Court as a means of removing systemic court errors in criminal cases. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. Hamilton (Canada), 2018. P. 257–261.
11. Доступ до правосуддя: довідник для юристів-практиків. URL: <https://rm.coe.int/methodology-womens-access-to-justice-ukr-pgg/16809c828d>
12. 10th anniversary of the entry into force of the Istanbul Convention. *Council of Europe portal*. URL: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/10th-anniversary-of-the-entry-into-force>
13. Марценюк Т. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. К. 2015. URL: https://www.icps.com.ua/assets/uploads/files/genderna_pol_tika_s.pdf
14. Харитоновна О. Суд і гендер: ЄСПЛ виніс перше рішення проти України щодо домашнього насильства. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/sud-i-gender-yespl-vynis-pershe-rishennya-proty-ukrayiny-shhodo-domashnogo-nasylstva/>